

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 24

ΤΕΛΙΚΑ ΣΧΟΛΙΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΟΠΟΙΑ ΚΑΤΑΤΕΙΝΕΙ Η ΓΕΝΙΚΗ ΘΕΩΡΙΑ

I

Τα σημαντικά σφάλματα της οικονομικής κοινωνίας στην οποία ζούμε είναι η αποτυχία της να εξασφαλίσει πλήρη απασχόληση και η αυθαίρετη και άνιση διανομή του πλούτου και των εισοδημάτων. Η σχέση της θεωρίας που αναπτύξαμε με το πρώτο από αυτά τα δύο είναι προφανής. Όμως, σχετίζεται με το δεύτερο και από δύο άλλες σημαντικές όψεις.

Από τα τέλη του 19ου αιώνα έχει επιτευχθεί σημαντική πρόοδος στην κατεύθυνση της εξάλειψης των πολύ μεγάλων ανισοτήτων πλούτου και εισοδημάτων μέσω των εργαλείων της άμεσης φορολογίας –φόροι εισοδήματος και πρόσθετοι φόροι και φόροι κληρονομιάς– ειδικά στη Μεγάλη Βρετανία. Πολλοί θα επιθυμούσαν να δουν τη διαδικασία αυτή να εντείνεται ακόμη περισσότερο, αλλά εμποδίζονται από δύο θεωρήσεις. Δηλαδή, εν μέρει, από το φόβο της αύξησης της σημασίας της φοροδιαφυγής και επίσης της βλαπτικής μείωσης των κινήτρων για ανάληψη κινδύνων, αλλά, κυρίως, από την πεποίθηση ότι η μεγέθυνση του κεφαλαίου εξαρτάται από την ισχύ των κινήτρων για ατομική αποταμίευση και ότι για μεγάλο τμήμα της μεγέθυνσης αυτής εξαρτιόμαστε από τις αποταμιεύσεις των πλουσίων από τα πλεονάσματά τους. Η επιχειρηματολογία μας δεν επηρεάζει το πρώτο από τα ζητήματα αυτά, αλλά μπορεί να τροποποιήσει σημαντικά τη στάση μας για το δεύτερο. Έχουμε δει ότι, ώσπου να επικρατήσει πλήρης απασχόληση, η αύξηση του κεφαλαίου δεν εξαρτάται καθόλου από μια χαμηλή ροπή προς κατανάλωση αλλά, αντίθετα, αναχαιτίζεται από αυτήν, και μόνο σε συνθήκες πλήρους απασχόλησης η χαμηλή ροπή προς κατανάλωση επενεργεί θετικά στη μεγέθυνση του κεφαλαίου. Επιπλέον, η πείρα δηλώνει ότι, στις υφιστάμενες συνθήκες, η αποταμίευση από ιδρύματα και από χρεολυτικά κεφάλαια είναι υπερεπαρκής και, επομένως, μέτρα αναδιανομής των

εισοδημάτων κατά τρόπο που πιθανώς να αυξάνει τη ροπή προς κατανάλωση μπορεί να αποδειχτούν ευνοϊκά για τη μεγέθυνση του κεφαλαίου.

Η παρατηρούμενη σύγκυση της κοινής γνώμης στο ζήτημα αυτό αποσαφηνίζεται επαρκώς από την κοινή πεποίθηση ότι οι φόροι κληρονομιάς είναι υπεύθυνοι για τη μείωση του κεφαλαιουχικού πλούτου της χώρας. Υποθέτοντας ότι το κράτος χρησιμοποιεί τα έσοδα των φόρων αυτών στις συνήθεις δαπάνες του, ώστε φόροι εισοδήματος και κατανάλωσης να ελαττώνονται ή να αποφεύγονται αντίστοιχα, τότε, φυσικά, είναι αλήθεια ότι μια δημοσιονομική πολιτική υπερβολικών φόρων κληρονομιάς έχει αποτέλεσμα την αύξηση της ροπής προς κατανάλωση της κοινωνίας. Στο βαθμό, όμως, που μια αύξηση στη συνήθη ροπή προς κατανάλωση, γενικά (εκτός δηλαδή από την περίπτωση της πλήρους απασχόλησης), θα αυξήσει ταυτόχρονα το κίνητρο προς επένδυση, το συμπέρασμα που συνάγεται συνήθως είναι ακριβώς το αντίθετο της αλήθειας.

Το επιχείρημά μας, λοιπόν, οδηγεί στο συμπέρασμα ότι στις σημερινές συνθήκες η αύξηση του πλούτου όχι μόνο δεν εξαρτάται από την εγκράτεια των πλουσίων, όπως κοινώς πιστεύεται, αλλά, αντίθετα, πιθανώς να εμποδίζεται από αυτήν. Επομένως, μια από τις βασικές κοινωνικές δικαιολογήσεις της μεγάλης ανισότητας του πλούτου εξαλείφεται. Δεν υποστηρίζω ότι δεν υφίστανται άλλοι λόγοι, ανεπηρέαστοι από τη θεωρία μας, ικανοί να δικαιολογήσουν ορισμένα μέτρα ανισότητας σε ορισμένες περιστάσεις. Όμως, εξαλείφεται ο σημαντικότερος λόγος για τον οποίο θεωρούσαμε, μέχρι τώρα, συνετό να κινηθούμε πιο προσηκτικά. Το γεγονός αυτό επηρεάζει ιδιαίτερα τη στάση μας έναντι των φόρων κληρονομιάς: υπάρχουν ορισμένοι λόγοι ανισότητας των εισοδημάτων οι οποίοι δεν εφαρμόζονται εξίσου στην ανισότητα των κληρονομιών.

Από την πλευρά μου πιστεύω ότι υπάρχει κοινωνική και ψυχολογική δικαιολόγηση για σημαντικές ανισότητες εισοδημάτων και πλούτου, αλλά όχι για τόσο μεγάλες ανισότητες που υφίστανται σήμερα. Υπάρχουν πολύτιμες ανθρώπινες δραστηριότητες, οι οποίες απαιτούν το κίνητρο του κέρδους και το περιβάλλον της ιδιωτικής κατοχής του πλούτου για πλήρη άνθηση. Επιπλέον, επικίνδυνες ανθρώπινες ροπές μπορούν να διοχετευτούν σε συγκριτικά αβλαβή κανάλια λόγω της ύπαρξης ευκαιριών κέρδους και πλούτου, οι οποίες, αν δεν ικανοποιηθούν, με τον τρόπο αυτόν, ίσως βρουν διέξοδο στη σκληρότητα, στην ανελέητη επιδίωξη προσωπικής ισχύος και εξουσίας και σε άλλες μορφές ιδιοτελείας. Είναι καλύτερο κάποιος να τυραννιέται για τον τραπεζικό του λογαριασμό παρά να τυραννά τους συμπολίτες του, και παρότι το πρώτο θεωρείται με-

ρικές φορές ότι δεν είναι παρά μέσο για το δεύτερο, εντούτοις, μερικές φορές τουλάχιστον, είναι μια εναλλακτική δυνατότητα. Δεν είναι, όμως, αναγκαίο για την υποκίνηση των δραστηριοτήτων αυτών και την ικανοποίηση των ροπών αυτών να παίζεται το παιχνίδι έναντι τόσων σημαντικών στοιχημάτων, όπως γίνεται σήμερα. Πολύ μικρότερα στοιχήματα θα χρησιμεύσουν εξίσου καλά, στο βαθμό που οι παίκτες εξοικειωθούν με αυτά. Το καθήκον της μετάλλαξης της ανθρώπινης φύσης δεν πρέπει να μπερδευτεί με το καθήκον της διαχείρισής της. Μολονότι οι ιδανικοί άνθρωποι της Κοινοπολιτείας μπορεί να έχουν διδαχτεί ή διαπαιδαγωγηθεί ή ανατραφεί να μη νοιάζονται για το στοίχημα, ακόμη και τότε μπορεί να είναι συνετό η πολιτεία να επιτρέπει να παίζεται το παιχνίδι, με κανόνες και περιορισμούς, εφόσον ο μέσος άνθρωπος, ή ακόμη και ένα σημαντικό τμήμα της κοινωνίας, έχει πραγματικά εθιστεί στο πάθος του κέρδους.

II

Υπάρχει, ωστόσο, ένα δεύτερο πιο θεμελιώδες συμπέρασμα από τη συλλογιστική μας, το οποίο έχει επίπτωση στο μέλλον των ανισοτήτων του πλούτου – πρόκειται για τη θεωρία μας του επιτόκιου. Η δικαιολογητική βάση για ένα μετρίως υψηλό επιτόκιο μέχρι τώρα έχει εντοπιστεί στην ανάγκη παροχής επαρκών κινήτρων προς αποταμίευση. Δείξαμε, όμως, ότι η έκταση της αποτελεσματικής αποταμίευσης καθορίζεται απαραίτητως από την κλίμακα της επένδυσης, και ότι η κλίμακα της επένδυσης προάγεται από ένα χαμηλό επιτόκιο, υπό τον όρο ότι δεν επιχειρούμε να την υποκινήσουμε με τον τρόπο αυτόν πέρα από το σημείο που αντιστοιχεί σε πλήρη απασχόληση. Έτσι, το καλύτερο που έχουμε να κάνουμε είναι να μειώσουμε το επιτόκιο έως το σημείο εκείνο, σε σχέση με τον πίνακα της οριακής αποδοτικότητας κεφαλαίου, στο οποίο έχουμε πλήρη απασχόληση.

Χωρίς αμφιβολία το κριτήριο αυτό θα οδηγήσει σε πολύ χαμηλότερο επιτόκιο από ό,τι έχει συμβεί μέχρι τώρα. Και στο βαθμό που κάποιος μπορεί να μαντέψει τους πίνακες της οριακής αποδοτικότητας του κεφαλαίου που αντιστοιχούν σε αυξημένες ποσότητες κεφαλαίου, το επιτόκιο είναι πιθανόν να πέφτει σταθερά, αν ήταν εφικτό να διατηρήσουμε συνθήκες περισσότερο ή λιγότερο συνεχούς, πλήρους απασχόλησης – αν, πραγματικά, δεν υπάρξει υπερβολική μεταβολή της συνολικής ροπής προς κατανάλωση (συμπεριλαμβανομένου του Κράτους).

Είμαι βέβαιος ότι η ζήτηση κεφαλαίου είναι αυστηρά περιορισμένη, με την έννοια ότι δεν θα ήταν δύσκολο να αυξησουμε το απόθεμα κεφαλαίου μέχρι του σημείου όπου η οριακή του αποδοτικότητα να πέσει πολύ χαμηλά. Με αυτό δεν υποστηρίζουμε ότι η χρήση εργαλείων κεφαλαίου δεν θα κόστιζε σχεδόν τίποτε, αλλά μόνον ότι η απόδοσή τους θα έπρεπε να καλύπτει κάτι παραπάνω από την εξάντλησή τους λόγω απωλειών και απαρχαίωσης, συμπεριλαμβανομένου κάποιου περιθωρίου για κάλυψη του κινδύνου και την άσκηση των δεξιοτήτων και της κρίσης. Συνοπτικά, η συνολική απόδοση των διαρκών αγαθών στη διαδρομή της ζωής τους, όπως στην περίπτωση των βραχύβιων αγαθών, καλύπτει απλώς το εργατικό κόστος παραγωγής τους *συν* μια αμοιβή για τον κίνδυνο και το κόστος των δεξιοτήτων και της εποπτείας.

Τώρα, αν και μια τέτοια κατάσταση πραγμάτων θα ήταν απολύτως συμβατή με κάποιο μέτρο του ατομισμού, θα σήμαινε, ωστόσο, την ευθανασία του εισοδηματία (ραντιέρη) και, συνεπώς, την ευθανασία της σωρευτικής καταπιεστικής ισχύος του καπιταλιστή να εκμεταλλεύεται την, λόγω σπανιότητας, αξία του κεφαλαίου. Ο τόκος σήμερα δεν ανταμείβει τη γνήσια θυσία περισσότερο από ό,τι το ενοίκιο της γης. Ο κάτοχος κεφαλαίου μπορεί να αποκτά τόκο, επειδή το κεφάλαιο είναι σπάνιο, όπως ακριβώς ο κάτοχος γης μπορεί να αποκτά ενοίκιο, επειδή η γη είναι σπάνια. Ενώ όμως μπορεί να υπάρχουν εγγενείς λόγοι για τη σπανιότητα της γης, δεν υπάρχουν εγγενείς λόγοι για τη σπανιότητα του κεφαλαίου. Ένας εσωτερικός λόγος για μια τέτοια σπανιότητα, υπό την έννοια γνήσιας θυσίας η οποία θα μπορούσε να αντισταθμιστεί μόνον από την παροχή αμοιβής σε μορφή τόκου, δεν θα υπήρχε μακροπρόθεσμα, εκτός από την περίπτωση όπου η ατομική ροπή προς κατανάλωση θα είχε τέτοιο χαρακτήρα, ώστε η καθαρή αποταμίευση σε συνθήκες πλήρους απασχόλησης να φτάνει στο τέλος της προτού το κεφάλαιο να έχει γίνει επαρκώς άφθονο. Έστω όμως κι έτσι, η κοινωνική αποταμίευση θα μπορεί ακόμη, μέσω του Κράτους, να διατηρηθεί σε επίπεδο που να επιτρέπει τη μεγέθυνση του κεφαλαίου μέχρι του σημείου όπου δεν είναι πλέον σπάνιο.

Θεωρώ, συνεπώς, τη ραντιέρικη πλευρά του καπιταλισμού μεταβατική φάση που θα εξαλειφθεί όταν θα έχει κάνει τη δουλειά της. Με την εξαίρεση της ραντιέρικης όψης του πολλά άλλα θα υποστούν ριζική μεταμόρφωση. Επιπλέον, θα είναι προς όφελος της διαδοχής των γεγονότων που υπερασπιζόμαστε, ότι η ευθανασία του ραντιέρη, του μη λειτουργικού επενδυτή, δεν θα είναι απότομη, αλλά βαθμιαία και παρατεταμένη συνέχιση αυτού που πρόσφατα έχουμε βιώσει στη Μεγάλη Βρετανία και, επομένως, θα επέλθει χωρίς να απαιτηθεί επανάσταση.

Έτσι, πρακτικά, θα μπορούσε να σκοπεύουμε (χωρίς να είναι κάτι το ακατόρθωτο) σε αύξηση του όγκου του κεφαλαίου, έως ότου να παύσει να είναι σπάνιο, ώστε ο μη λειτουργικός επενδυτής να μην έχει πρόσθετη ανταμοιβή, καθώς και σε ένα σχήμα άμεσης φορολόγησης που δίνει τη δυνατότητα στην ευφυΐα, στην αποφασιστικότητα και εκτελεστική ικανότητα του χρηματοδότη, δηλαδή του επιχειρηματία *et hoc genus omne* (οι οποίοι τόσο πολύ αγαπούν την τέχνη τους ώστε η εργασία τους θα μπορούσε να αποκτηθεί πολύ φθηνότερα από ό,τι σήμερα) να διοχετευτούν στην υπηρεσία της κοινωνίας έναντι λογικών όρων αμοιβής.

Ταυτόχρονα πρέπει να αναγνωρίσουμε ότι μόνον η εμπειρία μπορεί να μας δείξει σε ποιο βαθμό η κοινή βούληση, ενσωματωμένη στην πολιτική του Κράτους, θα έπρεπε να κατευθύνεται σε αύξηση και συμπλήρωση της ροπής προς επένδυση και σε ποιο βαθμό είναι ασφαλές να υποκινούμε τη μέση ροπή προς κατανάλωση, χωρίς να παραβλέπουμε το σκοπό μας, να πάψει δηλαδή το κεφάλαιο να είναι σπάνιο σε μια ή δυο γενιές. Το αποτέλεσμα μπορεί να είναι ότι η ροπή προς κατανάλωση θα ενδυναμωθεί τόσο πολύ από την επίπτωση ενός μειούμενου επιτοκίου, ώστε μπορεί να επιτευχθεί πλήρης απασχόληση με ρυθμό συσσώρευσης λίγο μεγαλύτερο από το σημερινό. Με τα δεδομένα αυτά, ένα σχήμα υψηλότερης φορολόγησης των μεγάλων εισοδημάτων και των κληρονομιών μπορεί να είναι ανοιχτό σε αμφισβήτηση, με την έννοια ότι θα μπορούσε να οδηγήσει σε πλήρη απασχόληση με ρυθμό συσσώρευσης σημαντικά χαμηλότερο από το τρέχον επίπεδο. Δεν πρέπει να υποτεθεί ότι αρνούμαι τη δυνατότητα ή, ακόμη, και την πιθανότητα, ενός τέτοιου αποτελέσματος. Σε παρόμοιες υποθέσεις είναι απερισκεψία να προβλέψουμε τον τρόπο αντίδρασης του μέσου ανθρώπου σε ένα μεταβαλλόμενο περιβάλλον. Αν, ωστόσο, αποδεικνυόταν εύκολο να διασφαλίσουμε ότι προσεγγίζουμε την πλήρη απασχόληση με ένα ρυθμό συσσώρευσης όχι πολύ μεγαλύτερο από το σημερινό, θα είχαμε λύσει τουλάχιστον ένα εξέχον πρόβλημα. Θα παρέμενε φυσικά χωριστό θέμα απόφασης σε τι κλίμακα και με τι μέσα είναι σωστό και δίκαιο να ζητήσουμε από την παρούσα γενιά να περιορίσει την κατανάλωσή της, ώστε, στην πορεία του χρόνου να δημιουργήσει μια κατάσταση πλήρους επένδυσης για τους διαδόχους της.

III

Από ορισμένες άλλες απόψεις η προηγηθείσα θεωρία είναι μετρίως συντηρητική στις συνέπειές της. Ενώ δηλαδή από τη μια πλευρά υποδηλώνει τη σημασία της καθιέρωσης ορισμένων κεντρικών ελέγχων σε ζητήματα που τώρα αφήνονται στην ιδιωτική πρωτοβουλία, από την άλλη υπάρχουν ευρέα πεδία δραστηριότητας που είναι ανεπηρέαστα. Το κράτος θα πρέπει να ασκήσει καθοδηγητική επιρροή στη ροπή προς κατανάλωση, εν μέρει μέσω της φορολογίας, εν μέρει καθορίζοντας το επιτόκιο και εν μέρει, ίσως, με άλλους τρόπους. Επιπλέον, φαίνεται απίθανο ότι η επιρροή της τραπεζικής πολιτικής στο επιτόκιο θα είναι αφ' εαυτής επαρκής για να προσδιορίσει ένα άριστο επίπεδο επένδυσης. Θεωρώ, επομένως, ότι μια κάπως περιεκτική κοινωνικοποίηση της επένδυσης θα αποδειχτεί το μόνο μέσο διασφάλισης της προσέγγισης προς την πλήρη απασχόληση. Η ανάγκη αυτή, φυσικά, δεν αποκλείει συμβιβασμούς και μηχανισμούς συνεργασίας του δημοσίου με την ιδιωτική πρωτοβουλία. Πέρα, όμως, από αυτό, δεν υφίσταται εμφανής λόγος για ένα σύστημα Κρατικού Σοσιαλισμού, που θα αγκάλιαζε το μέγιστο μέρος της οικονομικής ζωής της κοινωνίας. Το σημαντικό για το κράτος δεν είναι η κατοχή των μέσων παραγωγής. Αν το κράτος είναι σε θέση να καθορίσει το σύνολο των πόρων που κατευθύνονται σε αύξηση των μέσων και τις βασικές αμοιβές εκείνων που τα κατέχουν, θα έχει εκπληρώσει πλήρως το ρόλο του. Επιπλέον, τα αναγκαία μέτρα κοινωνικοποίησης μπορούν να εισαχθούν σταδιακά και χωρίς ρήγμα στις γενικές παραδόσεις της κοινωνίας.

Η κριτική μας της αποδεκτής κλασικής οικονομικής θεωρίας δεν συνίσταται τόσο στον εντοπισμό λογικών σφαλμάτων στην ανάλυσή της όσο στην επισήμανση ότι οι σιωπηρές της υποθέσεις σπανίως ικανοποιούνται ή δεν ικανοποιούνται ποτέ, με αποτέλεσμα να μην μπορεί να λύσει τα οικονομικά προβλήματα του πραγματικού κόσμου. Αν όμως οι κεντρικοί μας έλεγχοι πετύχουν να παραγάγουν ένα συνολικό όγκο προϊόντος που να αντιστοιχεί όσο το δυνατόν περισσότερο σε πλήρη απασχόληση, από το σημείο αυτό και μετά επανέρχεται ξανά στο προσκήνιο η κλασική θεωρία. Αν υποθέσουμε ότι ο όγκος της παραγωγής είναι δεδομένος, δηλαδή ότι προσδιορίζεται από δυνάμεις εξωτερικές προς το κλασικό σχήμα σκέψης, τότε δεν ανακύπτουν αντιρρήσεις κατά της κλασικής ανάλυσης ως προς τον τρόπο με τον οποίον το ατομικό ίδιον συμφέρον θα προσδιορίσει τι θα παραχθεί, με τι συνδυασμούς των συντελεστών της παραγωγής και πώς θα διανεμηθεί η αξία του τελικού προϊό-

ντος μεταξύ των συντελεστών της παραγωγής. Ας το επαναλάβουμε: αν έχουμε ασχοληθεί διαφορετικά με το πρόβλημα της ολιγαρχείας, δεν υφίσταται αμφισβήτηση κατά της σύγχρονης κλασικής θεωρίας ως προς το βαθμό συμβατότητας μεταξύ ιδιωτικών και δημόσιων πλεονεκτημάτων σε συνθήκες τέλειου και ατελούς ανταγωνισμού αντίστοιχα. Έτσι, εκτός από την αναγκαιότητα κεντρικών ελέγχων για την πραγματοποίηση προσαρμογών ανάμεσα στη ροπή προς κατανάλωση και στη ροπή προς επένδυση, δεν υπάρχουν περισσότεροι λόγοι από πριν για κοινωνικοποίηση της οικονομικής ζωής.

Για να γίνω πιο συγκεκριμένος, δεν έχω λόγους να υποθέσω ότι το υφιστάμενο σύστημα κάνει κακή χρήση των συντελεστών της παραγωγής που απασχολεί. Φυσικά, υπάρχουν λάθη σχετικά με τις προβλέψεις, αλλά αυτά δεν θα αποφεύγονταν ακόμη και με κεντρικές αποφάσεις. Όταν από τα 10 εκατομμύρια που θέλουν και μπορούν να εργαστούν, εργάζονται τα 9 εκατομμύρια, δεν υπάρχουν ενδείξεις ότι η εργασία αυτών των 9 εκατομμυρίων διευθύνεται εσφαλμένα. Η μομφή κατά του παρόντος συστήματος δεν εστιάζεται στο ότι αυτά τα 9 εκατομμύρια θα έπρεπε να απασχολούνται σε διαφορετικές εργασίες, αλλά στο ότι θα έπρεπε να υπάρχει εργασία και για το υπόλοιπο 1 εκατομμύριο. Το παρόν σύστημα έχει υποστεί ρήγματα στον προσδιορισμό του όγκου και όχι της κατεύθυνσης της πραγματικής απασχόλησης.

Έτσι, συμφωνώ με τον Gesell ότι το αποτέλεσμα της συμπλήρωσης της κλασικής θεωρίας δεν είναι να απαλλαγούμε από το «Σύστημα του Μάντσεστερ», αλλά να υποδείξουμε τη φύση του περιβάλλοντος που χρειάζεται το ελεύθερο παιχνίδι των οικονομικών δυνάμεων προκειμένου να υλοποιήσουμε πλήρως τις δυνατότητες της παραγωγής. Οι κεντρικοί έλεγχοι που είναι αναγκαίοι για τη διασφάλιση της πλήρους απασχόλησης θα συνεπάγονται, φυσικά, σημαντική διεύρυνση των παραδοσιακών λειτουργιών του κράτους. Επιπλέον, η ίδια η κλασική θεωρία έχει επισημάνει τις διάφορες συνθήκες στις οποίες μπορεί να χρειάζεται να καθοδηγηθεί ή να συγκρατηθεί το ελεύθερο παιχνίδι των οικονομικών δυνάμεων. Θα παραμένει όμως, ακόμη, ένα ευρύ πεδίο για την άσκηση της ιδιωτικής πρωτοβουλίας και ευθύνης. Εντός του πεδίου αυτού τα παραδοσιακά πλεονεκτήματα του ατομικισμού, ακόμη, θα ισχύουν οπωσδήποτε.

Ας σταθούμε μια στιγμή να υπενθυμίσουμε τα πλεονεκτήματα αυτά. Εν μέρει είναι πλεονεκτήματα αποδοτικότητας – τα πλεονεκτήματα της αποκέντρωσης και του παιχνιδιού του ατομικού συμφέροντος. Το πλεονέκτημα της αποκέντρωσης των αποφάσεων και της ατομικής ευθύνης

είναι ακόμη μεγαλύτερο, ίσως, από την εποχή του 19ου αιώνα, ενώ η αντίδραση ενάντια στο ίδιον συμφέρον μπορεί να έχει προχωρήσει πολύ. Όμως, πάνω απ' όλα, ο ατομικισμός, αν μπορεί να εξαγνιστεί από τα ελαττώματά του και τις καταχρήσεις του, αποτελεί την καλύτερη διασφάλιση της προσωπικής ελευθερίας, με την έννοια ότι, σε σύγκριση με οποιοδήποτε άλλο σύστημα, διευρύνει σημαντικά το πεδίο άσκησης των προσωπικών επιλογών. Αποτελεί, επίσης, την καλύτερη διασφάλιση της ποικιλομορφίας της ζωής, που ακριβώς προκύπτει από το διευρυμένο αυτό πεδίο προσωπικών επιλογών, η απώλεια των οποίων είναι η μεγαλύτερη απ' όλες τις απώλειες του ομοιογενούς ή ολοκληρωτικού κράτους. Η ποικιλομορφία αυτή διαφυλάσσει τις παραδόσεις που ενσωματώνουν τις ασφαλέστερες και πλέον επιτυχημένες επιλογές των προηγούμενων γενεών, χρωματίζει το παρόν με τη διαφορετικότητα της φαντασίας και, αποτελώντας το στήριγμα του πειράματος καθώς και της παράδοσης και της φαντασίας, είναι το ισχυρότερο μέσο για να βελτιώσουμε το μέλλον.

Ενώ, λοιπόν, η διεύρυνση των λειτουργιών του κράτους, που συνεπάγεται το καθήκον της αμοιβαίας προσαρμογής της ροπής προς κατανάλωση και της τάσης προς επένδυση, θα φαινόταν σε ένα δημοσιολόγο του 19ου αιώνα ή σε ένα σύγχρονο Αμερικανό κεφαλαιούχο χρηματιστή σαν τρομερή καταπάτηση του ατομικισμού, εγώ, αντίθετα, την υπερασπίζομαι, ως τη μόνη πρακτική δυνατότητα να αποφυγούμε την καθολική καταστροφή των υφιστάμενων οικονομικών σχημάτων και ως την προϋπόθεση επιτυχούς λειτουργίας της ατομικής πρωτοβουλίας.

Αν η ενεργός ζήτηση είναι ελλειμματική, τότε όχι μόνον καθίσταται ανυπόφορο το δημόσιο σκάνδαλο των πόρων που σπαταλούνται, αλλά και ο ατομικός επιχειρηματίας, ο οποίος επιδιώκει να ενεργοποιήσει τους πόρους αυτούς, λειτουργεί με αρνητικές προϋποθέσεις. Το επικίνδυνο παιχνίδι που αυτός παίζει παίρνει πολλά μηδενικά, με αποτέλεσμα οι παίκτες ως σύνολο να χάνουν, αν διαθέτουν την ενέργεια και την ελπίδα να μοιράσουν όλα τα χαρτιά. Έτσι, η αύξηση του παγκόσμιου πλούτου υπολείπεται του συνόλου των θετικών ατομικών αποταμιεύσεων και η διαφορά αποτελείται από τις απώλειες εκείνων οι οποίοι εκτός από το θάρος και την πρωτοβουλία δεν έτυχε να διαθέτουν εξαιρετική δεξιότητα ή ασυνήθιστη καλοτυχία. Αν όμως η ενεργός ζήτηση είναι επαρκής, η μέση δεξιότητα και η συνήθης καλοτυχία επαρκούν.

Τα σημερινά αυταρχικά κρατικά συστήματα φαίνεται να επιλύουν το πρόβλημα της ανεργίας εις βάρος της αποτελεσματικότητας και της ελευθερίας. Είναι βέβαιο ότι ο κόσμος δεν θα ανεχτεί περισσότερο την α-

νεργία, η οποία, εκτός από σύντομα διαλείμματα υπερδιέγερσης, συνδέεται –και κατά τη γνώμη μου αναπόφευκτα– με το σημερινό καπιταλιστικό ατομικισμό. Μπορεί, όμως, να είναι δυνατό, με τη σωστή ανάλυση του προβλήματος, να θεραπεύσουμε την ασθένεια, ενώ θα διασώζουμε την αποτελεσματικότητά και την ελευθερία.

IV

Έχω αναφέρει, παρεμπιπτόντως, ότι το νέο σύστημα μπορεί να είναι πιο ευνοϊκό από το παλιό για την ειρήνη. Αξίζει τον κόπο να επαναλάβω και να τονίσω την πλευρά αυτή.

Ο πόλεμος έχει πολλές αιτίες. Οι δικτάτορες και οι όμοιοί τους, στους οποίους ο πόλεμος, τουλάχιστον ως προσδοκία, προσφέρει μια ευχάριστη συγκίνηση, βρίσκουν εύκολο να οικοδομούν στη φυσική φιλοπόλεμη διάθεση των λαών τους. Όμως, πέρα και πάνω από αυτό, που απλώς τους διευκολύνει να υποκινούν τη λαϊκή φλόγα, βρίσκονται οι οικονομικές αιτίες του πολέμου, δηλαδή, η πληθυσμιακή πίεση και ο ανταγωνισμός για αγορές. Είναι ο δεύτερος παράγοντας, που είναι συναφής προς τη συζήτησή μας, ο οποίος, πιθανώς, διαδραμάτισε καθοριστικό ρόλο στο 19ο αιώνα και ίσως να ξαναπαίξει παρόμοιο ρόλο στο μέλλον.

Επισήμανα στο προηγούμενο κεφάλαιο ότι, στο σύστημα του εγγώριου *laissez-faire* και με διεθνή κανόνα χρυσού, όπως ήταν η ορθοδοξία στο δεύτερο μισό του 19ου αιώνα, το κράτος δεν διέθετε άλλα μέσα για να αμβλύνει την οικονομική δυσπραγία στο εσωτερικό, παρά μόνον τον ανταγωνισμό για τις αγορές. Όλα τα επιβοηθητικά μέτρα που είχε στη διάθεσή του το κράτος για τη χρόνια ή διαλείπουσα υποαπασχόληση διαγράφηκαν, εκτός από εκείνα που στόχευαν στη βελτίωση του εμπορικού ισοζυγίου σε εισοδηματική μορφή.

Έτσι, ενώ οι οικονομολόγοι συνήθιζαν να επικροτούν το διαμορφωμένο διεθνές σύστημα, επειδή παρείχε τους καρπούς του διεθνούς καταμερισμού της εργασίας και ταυτόχρονα εναρμόνιζε τα συμφέροντα διαφορετικών κρατών, αποσιωπούσαν μια λιγότερο ευεργετική επιρροή. Πολιτικοί κατευθύνονταν από την κοινή λογική και τη σωστή σύλληψη της πραγματικής πορείας των πραγμάτων, πιστεύοντας ότι η ευημερία μιας πλούσιας, παλιάς χώρας, η οποία θα παραμελούσε τον αγώνα για αγορές, θα κατέρρεε. Αν, όμως, τα κράτη μπορούσαν να μαθαίνουν να εξασφαλίζουν πλήρη απασχόληση για τον εαυτό τους, με την εσωτε-

ρική τους πολιτική (και, να προσθέσουμε, αν μπορούν επίσης να πετυχαίνουν ισορροπία στις πληθυσμιακές τους τάσεις), δεν χρειάζονται σημαντικές οικονομικές δυνάμεις για να στρέφουν το συμφέρον μιας χώρας ενάντια στο συμφέρον των γειτόνων της. Θα υπήρχε ακόμη χώρος για το διεθνή κατάμερισμό της εργασίας και για το διεθνή δανεισμό σε κατάλληλες συνθήκες. Δεν θα υπήρχε πλέον πιεστικό κίνητρο ώστε μια χώρα να χρειάζεται να επιβάλει τα εμπορεύματά της σε μια άλλη ή να αποκρούσει τις προσφορές των γειτόνων, όχι επειδή κάτι τέτοιο ήταν αναγκαίο για να την καταστήσει ικανή να πληρώσει ό,τι επιθυμεί να αγοράσει, αλλά με ρητό σκοπό να ανατρέψει την ισορροπία των πληρωμών, έτσι ώστε να αναπτύξει ένα ευνοϊκό γι' αυτήν εμπορικό ισοζύγιο. Το διεθνές εμπόριο θα έπαιε να είναι αυτό που είναι, δηλαδή, μέσο απελπισίας για τη διατήρηση της εγχώριας απασχόλησης, με την επιβολή πωλήσεων σε αλλοδαπές αγορές και τον περιορισμό των αγορών — πράγμα που, αν στεφόταν από επιτυχία, απλώς θα μετατόπιζε το πρόβλημα της ανεργίας στο γείτονα, που θα είχε ηττηθεί — και θα μετατρέποταν σε εκούσια και ανεμπόδιστη ανταλλαγή αγαθών και υπηρεσιών σε συνθήκες αμοιβαίου οφέλους.

V

Η πραγματοποίηση των ιδεών αυτών αποτελεί, άραγε, ουτοπία; Εδράζονται, άραγε, οι ιδέες αυτές επαρκώς στα κίνητρα που κατευθύνουν την εξέλιξη της πολιτικής κοινωνίας; Τα συμφέροντα εκείνα που θα θίξουν είναι, άραγε, ισχυρότερα και εμφανέστερα από εκείνα που θα εξυπηρετήσουν;

Δεν θα επιχειρήσω να απαντήσω στα ερωτήματα αυτά τώρα. Θα χρειαζόμουν έναν τόμο διαφορετικού χαρακτήρα από τον παρόντα για να δείξω, έστω και σε γενική μορφή, τα πρακτικά μέτρα με τα οποία θα μπορούσαν να εκφραστούν βαθμιαία. Αν όμως οι ιδέες είναι ορθές — υπόθεση την οποία ασφαλώς οφείλει να κάνει ο συγγραφέας — θα ήταν σφάλμα, πιστεύω, η αμφισβήτηση της ισχύος τους για μια ορισμένη χρονική περίοδο. Στην παρούσα στιγμή οι άνθρωποι προσδοκούν μια πιο θεμελιώδη διάγνωση, είναι πιο έτοιμοι να τη δεχτούν, πιο πρόθυμοι να τη δοκιμάσουν, εφόσον θα ήταν ευλογοφανής. Αλλά πέρα από αυτήν τη σύγχρονη διάθεση, οι ιδέες των οικονομολόγων και των πολιτικών φιλοσόφων, τόσο όταν είναι ορθές όσο και όταν είναι εσφαλμένες, ασκούν ισχυρότερη επίδραση από ό,τι συνήθως πιστεύεται. Πραγματικά,

ο κόσμος κυβερνάται από αυτές. Πρακτικοί άνθρωποι που θεωρούν ότι δεν υφίστανται οποιαδήποτε πνευματική επιρροή, συνήθως, είναι οι δούλοι κάποιου μακαρίτη οικονομολόγου. Παράφρονες στην εξουσία, που ακούν φωνές να τους καλούν, αποκρυσταλλώνουν την τρέλα τους από κάποιον πανεπιστημιακό γραφιά παρελθόντων ετών. Είμαι βέβαιος ότι η ισχύς των επενδυμένων συμφερόντων μεγαλοποιείται υπερβολικά σε σύγκριση με τη βαθμιαία επιβολή των ιδεών. Όχι, ασφαλώς, αμέσως, αλλά ύστερα από ένα ορισμένο διάστημα, αφού στο πεδίο των οικονομικών και της πολιτικής φιλοσοφίας δεν υπάρχουν πολλοί που να επηρεάζονται από νέες θεωρίες ύστερα από τα 25 ή 30 χρόνια τους, ώστε οι ιδέες που εφαρμόζουν στα τρέχοντα γεγονότα οι δημόσιοι υπάλληλοι και οι πολιτικοί, ακόμη και οι προπαγανδιστές, είναι απίθανο να είναι οι νεότερες. Όμως, αργά ή γρήγορα, οι ιδέες και όχι τα επενδυμένα συμφέροντα είναι εκείνες που είναι επικίνδυνες, για καλό ή για κακό.